

ՀԱՅՐԱՊԵՏ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՂՈՒԼԹԻԿՅԻ

ԵՒ ՆԵՐՍԷՍ ԵՊԻՍԿՈՓՈՍ ԲԱՂԻՇԵՅԻ

(ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՃՇՏՈՒՄՆԵՐ ԵՒ ՅԱՒԵԼՈՒՄՆԵՐ)

Բաղմավաստակ Հ. Ներսէս Վ. Ակինեան «Հանդէս Ամսօրեայ»-ի մէջ հրատարակած իր շահեկան «Բաղէշի Դպրոցը» (1500-1700) յօդուածաշարքին մէջ տուած է նաեւ «Հայրապետ Ղուլթիկցի Վարդապետ եւ Եպիսկոպոս»-ի մասին (Հանդէս Ամս. 1951, էջ 497) կենսագրական ակնարկ մը:

Բնականաբար անկարելի էր որ Հ. Ակինեան ձեռքի տակ ունենար գոյութիւն ունեցող ամէն յիշատակարան Բաղէշի Դպրոցին զանազան անդամներուն վերաբերող: Կը խորհիմ՝ որ կարեւոր նպաստ մըն է իմ ձեռագրաց հաւաքածոյիս մէջ շահեկան ձեռագրին յիշատակարանը, որ կարեւոր տեղեկութիւններ կու տայ Հայրապետ Ղուլթիկցիի եւ իր ուսուցիչներուն մասին:

Ձեռագիրս մանրանկարուած եւ ծաղկւած է 1621ին, Սահակ քահանայ Բաղիշեցիէ: Հոս նախ կու տամ զլրատոր յիշատակարանը ամբողջութեամբ:

«Փառք ամենասուրբ Երրորդութեան հօր եւ որդւոյ, եւ հոգւոյն սուրբ, անդրալ յաւիտեանս ամէն:

«Շնորհիւ տեառն սկսեալ եղեւ ի տառն հոգւոյի առն եւ քաջ հոետորին (այսպէս) Յովանէս վարդապետին ի Լեհ քաղաքի: Եւ աղաթիւք նորին. եւ ողորմութեամբն աստուծոյ աւարտեցաւ՝ յողնամեզ եւ տառապեալ Սահակ գրչի՝ ի Բաղէշ քաղաքի՝ ընդ հովանեաւ սուրբ Սարգսին: Ի թվաբերութեանս Հայկազան տոհմի. Ռ. Հ. ամի: Ի վայելումն Հերապետ հեռեւորին եւ յիշատակ հոգոյ իւրոյ: Ամէն:

«Արդ այս երիցս երանեալ եւ ի շնորհաց

հոգւոյն լցեալ. քարն պատուական ի յորմն եկեղեցոյ. եւ մարգարիտն մեծայգիին ի շարոցն աստուածային. հոգէկիր եւ լուսազարդ վարդապետս Յովանէս ոչինչ պակասէր յառաջին վարդապետացն: Այլ էր ամենեւին յար եւ նման մեծին Դաւթի՝ անյաղթ փիլիսոփային. եւ Մեսրոպազ Գրաստեղծին քանդի ոչ ոք հաս յայժմուս վարդապետացն. ի մեծութիւն իմաստութեան սորա: անչափ է ճառ գովութեան սորա. բայց ի ծովէն դտալ մտոյց: եւ զսակաւն ասացից: էր երանելիս այս՝ հեզ. խոնարհ. ողորմած ի վերա աղքատաց. գթած առ տնանդս, արի ի վերա աստուածային աւրինացն. եւ ջատագով ճշմարտութեան: էր պինտ ի պահս եւ ժուժկալ՝ յաղաւթս. եւ թշնամի մարմնոյ իւրոյ: Որ եւ ի կեանս իւր միս ոչ եկեր, եւ դինի ոչ արբ. հանապաղ պահք էր, եւ յաւուրն միանգամ ուտէր յինն ժամուն, ոչ յաղ՝ այլ միայն զողէպահն առնոյր: որ եւ սիրեցեալ եղեւ ի տեառնէ՝ եւ ի կենդանութեան. Գ. (երեք) անգամ լոյս էջ ի վերէն. որ եւ բազում հրաշս արար սուրբն ի մարմնի եւ առնէ տապանն նորին, զոր ոչ կարեմ պատմել վասն տկարութեան մտաց իմոց: Յաւուր միում էր սուրբն ի դիւզ մի՝ եւ քուրդ մի մարտնչէր ընդ նմա զուր եւ ոչ ետ նա պատասխանի բայց ասաց թէ քրիստոս է իմ վրէժ խընդիր: եւ քրդոյն իջեալ առաջի գեղջն գրնայր ի տուն իւր. եւ առ ժաման որպէս զուր կատաղեալ անդաւ յերկիր. փրփրայր. եւ խկոյն. սատակեցաւ:

«Վարդապետս այս առաքելաբար շրջէր

եւ սերմանէր զբանն կենաց. որ եւ քարոզութեամբ հաս յերկիրն Ընդհանաց. ի Լոֆ քաղաքի եւ անդ վտեալ զայս գանձ իմաստութեան. զուգեալ ի Դաւիթ Անյաղթէ եւ ի Փիլիկա հոռոմոց վարդապետէ. եւ վերանորոգեալ ի Յանանիայ Շիրակեցի վարդապետէ. եւ տեսեալ նորա յոյժ ցանգացաւ իմաստութեան սորա նրատեալ ամ մի անդ գծեաց զսա. եւ Երեւ ընդ ինքեան, որ եւ եկեալ անտի՝ ձեռնարկեաց ի շինումն Հիզանա Սուրբ Խաչին: զոր շինեալ էր Սուրբ Լուսաւորչէն. եւ ի Տրդատայ թաղաւորէն: Եւ սա վերստին նորոգեաց գեղեցիկ եւ զարմանալի յաւրինեածովք: Եւ ապա նորոգեաց զվանդա Բարիժորոյ. եւ մնաց՝ գիրքս այս անկատար եւ հաս վաղճան սրբոյն՝ եւ տարածամ մահուամբ փոխեցաւ՝ յաստի կենացս ի լոյսն անստուեր: Եւ աղայ մի Կոնոյ առաքեաց քաղում քուրդս՝ խնդրել զինչս սրբոյն. եւ նորա. երեալ կամեցան քակել զտապանն եւ հանել զմարմինն. եւ մինն ի քրդոցն առեալ զփայտն ի ձեռն էջ ի տապանն եւ խկոյն թուլացեալ անդաւ. էջ միւսն եւ նա կատաղեցաւ իսկ այլքն զահի հարեալ բարձին զնոսա զոճկով եւ իջուցին ի Հիզան. եւ սատակեցան երկուսըն. եւ աղայն որ զնոսա առաքեաց: Եւ լոյսն կանգնեցաւ ի վերա տապանի սրբոյն: եւ դեռ եւս իջանէ. զոր եթէ պատմէ ոք զհրաշս կենդանութեան սորա. եւ յետ մահւան ոչ լինի վրձար ամսով. բայց ամենայն զաղանի եւ յայտնի առաքինութիւնք սորա զրեալ է ի զիրն կենդանի նորին. որ եւ յիշատակ նորին. աւրհնութեամբ եղիցի. եւ աղաթիւք նորա տէր մեզ տառապելոցս ողորմեսցի. ամէն»:

«Եւ աշակերտ սորին հեղահոգի եւ հանդարտասիւզ հոգոյն լցեալ. եւ առաքինական վարիւք վարժեալ Հարապետ վարժապետ. ստացաւ զսա ի հալալ արդեանց իւրոցն ի յեղբաւրէ նորին. այնպէս անկատար. եւ եկեալ աշակերտեցաւ մեծ հռետորին Ներսէսի Անճնապատեցոյ. զի

չժամանեաց ի նմանէ առնուլ զաւագան: Եւ այս Ներսէս. նմանեցաւ մեծ հայրապետին Ներսէսի խստակրան վարիւք. որ եւ է սա ի քարոզութիւն աւետարանին քրիստոսի ընդ իւր ունելով արեգակն. զաստղն արուսեալ. եւ զնացեալ հարսին ի յերկիրն Հոնաց ի Ղրիմ քաղաքի. եւ անդ հաս տարածամ վաղճան սուրբ վարդապետին. եւ կամեցաւ արեգակն արգելուլ զլոյս իւր աշխարհէս եւ քաղցրահամ աղբիւրն ցամաքիլ: յայնժամ կոչեաց զաշակերտն իւր, որպէս Եղիայ՝ զԵղիսէոս. եւ ետ նմա զաւագան. եւ ինքն փողեցաւ ի դասս վարդապետաց. ի լուսեղէն խորանսն Երկնից. եւ լոյսն կմպէթայձեւ կանգնեցաւ ի վերա տապանի սորա յայտնապէս: Եւ բազում հրաշս արար ոսկերք սորա ի փառս քրիստոսի աստուծոյ:

«Իսկ աշակերտն նորին Հարապետ ակն պատուական ի վախսն յիսուսի որ եւ զվարդապետին իւրոյ ընկալաւ զհոգի շնորհաց՝ որպէս Զեղիսէոս. եւ բազում տրամութեամբ դարձաւ յաշխարհն իւր՝ զի զրկեցաւ յայնպիսի քաղցրութեամբ վարդապետէ. եւ երեալ հաս առ մեզ. եւ դեռ եւս էր զիրքս այս անկատար եւ ետ յիս՝ ի յետինս ի գրչաց՝ եւ յանձնատու իմաստից. եւ յանյիշելիս ի լեզուս բանասիրաց ծաղկել եւ կազմել զմարգարիտս ոսկով. եւ երբեք երբեք գունով յիշատակ իւր ծնողաց իւրոց Պարիշախին. եւ Շաղբեկուն՝ եւ ամենառու մերձաւորացն իւրոց՝ եւ ամենայն աղգակնացն հնոցն եւ նորոցն. ամէն:

«Եւ արդ յետինս ի կարգաւորաց՝ եւ մեռեալս հոգով. լիրբս եւ անադորունս. եւ անհնազանդս պատուիրանաց արարչին. երես ի գետին եղեալ ոտից ձերոց եւ քծնելով աղաչեմ զձեզ ով հանդիպողք այս աստուածային զանձինս. եւ լուսափրթիթ բուրաստանիս մի անգամ յիշեցէք զեղիւն շՄահակս եւ խնդրեցէք զնորումն յանցանաց իմոց ամենայնի. եւ ծնողաց իմոց եւ ամենառու մերձաւորացն. միթէ

քաղցրասցի ամենագուլթն աստուած մեզ
եւ յիշողացդ յիւր միւս անդամ դալստեան
ամէն:

Եւս առաւել յիշեցէք ի քրիստոս
էին՝ լուսոյ երջանկացածն.

Եւ զբարէնամ աղբիւր կենացն,
Ձանուչահոտ. վարդն փթթած.

Ի քիմս հոգոց հիւանդացած:

Ձտէր Հարապետ պետն պարծանացն,

Հանուրց աղբիւս Հայաստանաց.

Ժամանակիս ձմերացած՝

Հաղորդ դտաւ մարտիրոսաց:

Այլ եւ հիւթիւ՝ հոգոյն շնորհաց՝

Յառատաձեռն հոգով լցած.

Գարուն հոգոց եւ ջուր կենաց.

Մաքուր հոգով զերազանցած:

Նման աղբեր բղխեալ կենաց.

Եւ բարէնամ ջուր ծարաւաց.

Արբուցանող հոգոյս պաքած.

Ձերդ զեղջերս եմ պապական:

Բազմի ի վեր զոր տէրն ասաց.

Թագաւորն երկնից փառաց.

Արժանասցի աւթեւանաց: ամէն:

«Նաեւ ծնաղքն իւր Մաղղսի Պարիշա-
խին եւ Շաղբեկուն: Եւ ամենառու մերձա-
ւորացն իւրոց լի սրտիւ եւ բոլոր բերան
աստուած ողորմի ասացէք. եւ աստուած
ձեզ ողորմեացի ամէն:

«Արդ ես խաւարեալս մտօք՝ յիմարս
յիմաստից. եւ անմաքուրս ի մաքրագու-
նից: Անբանս ի բանաւորաց՝ յոռի եւ
վատթարս ի պատուականաց: Ծոյլ պը-
ղերդ՝ եւ անարիս յարիազունից. հեղզ եւ
համր անփոյթ ի գործս բարիս: Եւ այլ
բազմազան մեղաւք հարեալ խոցեալ եւ մե-
ռեալ հոգիս միայն անուամբ՝ սոսկ եւ նը-
ւաստ՝ Հարապետ կոչեցեալ վարդապետս:
աշակերտ սուրբ եւ երանեալ երջանիկ բա-
բունեացն՝ լուսակիր եւ մաքուր հոգոցն
Յովանէս Բարիձորցոյ. Եւ աղբիւրացեալ
յառատարուիս շնորհաց աստուածային
սուրբ հոգոյն. Ներսէս Անձնապատեցոյ:
Որ եւ սպասաւորեցի սրբութեան սորա
ամս. Ժ. եւ հրամանաւ սուրբ հոգոյն ի

ամանէ առի դաւաղան իշխանութեան
վարդապետութեան: Որ եւ վասն ծովա-
ցեալ եւ ծանրացեալ մեղաց իմոց եհաս
վախճան սորա: Տարաժամ ամաւք՝ եւ
տարադրեալ կենաւք. տարաշխարհիկ յեր-
կիրն Հոնաց ի Ղրիմ քաղաքի: Թողեալ
մեզ սուր անմխիթար. անջատեալ ի մէնջ
փոխեցաւ փառաւք առ քրիստոս աստուած
յոյսն ամենայնի:

Իսկ ես թշուառս եւ եղկելիս, եմ եր-
կրաւ՝ Բաղիշեցի. ի Ղուլթիկ զեղջէ. որ
աշխարհացուցան կեթիկ ասի: Արդ ստա-
ցաւ զսուրբ տառս որ կոչի բառ. զոր
սահմանեալ է եւ շարադրեալ: Առատ եւ
յողնակի հանձարով հոգոյն լցեալ: ի սըր-
բոց նախնեաց. ի քաջաց եւ յառաքինաց.
յամէնիմաստ հոգէկիր վարդապետաց:
Ձոր ըստացա զսա շնորհօք եւ ողորմու-
թեամբ տեսն մերոյ Յիսուսի Քրիստո-
սի: Եւ ետու զթերին ընուլ ծաղկել ոսկի-
զարդել՝ եւ կազմել: Ձեռամբ հոգիւնկալ
եւ քրիստոսադարդ հոգեւոր եղբաւրն մեր
Տէր Սահակ քահանային. Յիշատակ բա-
րի՝ մեղապարտ հոգոյ իմոյ. եւ ծնողաց
իմոց. հօրն իմ քրիստոսասէր եւ մեծա-
հաւատ մղղէսի Պարիշախին. քաղցր եւ
համեստ բաղմազութ եւ երկիւղած յառ-
տուծոյ մօրն իմ Շաղբեկուն. եւ հարա-
պետ եղբարցն իմ. Աբրահամ նորինձա
արեղային. հեղ եւ աստուածասէր Սահա-
կին եւ որդոց սորին Շահնաղարին՝ եւ
Յովանիսին. եւ քրեւրն իմ յաստուծոյ
աւրհնեալ Գուլաղին: Եւ այլ ամէն ար-
եանառու մերձաւորացն իմոց՝ արանց եւ
կանանց. ծերոց եւ տղայոց եւ կուսից.
եւ ամեն չափու հասակի հաւատացելոցս
ի քրիստոս: Արդ յերեսս անկեալ աղաչեմ
զետնամած երեսաւք լալազին զիմաւք.
արտասուլթոր աչօք եւ բազմահոռանչ
(այսպէս) ողբով: Որք հանդիպիք այսմ
լուսերանդ՝ տառիս, եւ քաղցր ախորժակ
բաժակիս: Ով երանեալ սուրբ վարդա-
պետք եւ քննող աստուածային խորոցն ի-
մաստից: Աշակերտեալք բանին ճշմարտու-

թեան, սիրողք եւ խնդրողք երկնաւոր ի-
մաստութեան: Քահանայք. սարկաւա-
դունք՝ զպիրք. եւ ամենայն պաշտօնեայք
բարի քրիստոսի: Յիշեցէք ի մաքրափայլ
յերկնադնաց եւ հաշտարար յաղաւթս ի
պաղատանս ձեր՝ եւ ի սոսկալի պատարա-
զին քրիստոսի: Ձաղքատս ի բարեաց եւ
ղբիւր քանքարոյ պարտական Հարապետ
անուն վարդապետս: Եւ զբարի ծնողս իմ.
զհայրն իմ զմղղէսի Պարիշախն. եւ զմայրն
իմ զՇաղբեկին: Ձհարազատ եղբարքն իմ.
զԱբրահամ նորինձա արեղայն եւ զԻսա-
հակն. եւ զորդիքն իւր զՇահնաղարն եւ
զՅովանէսն՝ եւ զքուրն իմ զԳուլաղէն.
եւ զորդիքն իւր զՍիմոն զՅովանէսն. ըղ-
վարդիկն. զՄարգարէն. զԱմիրխան.
զԱսլան. եւ զղուստրն զԹիւրին: Եւ զհաւը-
նեղբարքն իմ. զմղղէսի Միրան. զմղղէսի
Ամիրն. եւ զորդիքն՝ զՆահապետն, զոր-
դին զԱմիրաղէն, եւ զտէր Յովանէսն.
զորդին զՍամսոն, եւ զղուստրն զԳնքուչն.
զՁաղարն եւ զորդիքն զՅովանէսն՝ զՂա-
ղարն՝ զՄիրան. զՇահում զղուստր. զհա-
րաքուրն իմ զԹագուհն եւ զայրն իւր ըղ-
թումէն եւ զորդիքն զԱւաքն զԹաբառու-
քն. զՎարդիկն զՅոհանն. զղուստրն
Ձուհարն: Որդիք եւ Քնքուչին. զՅոհա-
նէսն. զեղիայն. զՄարգարէն. զՂաղարն.
զղուստրն Մարգարիտն: Ձփեսայքն մեր
զՎարդիկն. եւ զԴիւալթ՝ քուրայրն եւ զեղ-
բարքն իւր զհանդարտ բարեփառ Սանէսն
եւ զՅովանէսն: Եւ զայլ ամենայն արեան-
առու մերձաւորս. եւ զազգականս մեր.
զայր եւ զկին. զծեր եւ զտղա ի քրիստոս
աստուած հաւատացեալքս: Եւ զհոգեւոր
հարքն եւ զղուսուցիչքն իմ զՅովանէս. եւ
զՆերսէս. սուրբ վարդապետքն: եւ զքրիս-
տոսասէր կնքահայրքն մեր զԿիրակոսն եւ
զեղբարն զԴիւլաքն: Եւ զՍահակ՝ ծաղկող
լուսազիծ տառիս: Յիշեցէք ի քրիստոս
աստուած եւ խնդրեցէք զթողութիւն բա-
ղում յանցանաց մերոց. եւ ներումն ամե-
նայն սխալանաց մերոց: Զի եւ արժանա-
ւոր աղաւթիւք ձերովք հաշտեցիք ընդ ձեզ

եւ ընդ մեզ. բարերար մարդասէրն աստ-
ուած եւ նախախնամեալ պահեսցէ ամե-
նադաւր աստուածային աջովն իւրովն: Եւ
փրկեցէ ամենայն չար ներհակաց եւ թըշ-
նամեաց. երեւելեաց եւ յաներեւութից.
եւ յամենայն վտանկից հոգոյ եւ մարմ-
նոց: Կեալ ի կեանս յայս ըստ աստուա-
ծային հաճոյիցն եւ բարերար կամացն
հաստատուն եւ ուղղափառ հաւատով.
կատարեալ սիրով եւ ճշմարիտ յուսով. որ
ի քրիստոս յիսուս ի տէրն մեր: բարի
զործով եւ առաքինի վարուք. անխրոով
եւ խաղաղութեամբ կենաւք՝ մինչեւ յա-
ւարտ կենցաղոյս: Եւ յետ աստեացս ելա-
նելոյ եւ միւս անգամ դալստեանն իւրոյ
քրիստոս աստուած արժանի արացէ զձեզ
եւ զմեզ եւ զամենայն վէրադրեալս ի
սմա. իւր աստուածային. քաղցրալուր
բարբառոյն. աջակողմեան դասուն. ան-
ճառ աստուածային տեսութեան եւ երկնա-
յին արքայութեան: Անմահական հացին.
կենդանարար բաժակին: Անսպառ եւ ան-
տրտում ուրախութեան. յանվաղճան եւ
յանդրաւ փառս եւ ի կեանսն յաւիտեանն:
բարեխաւսութեամբ ամէնաւրհնեալ անա-
րատ աստուածածնին. սուրբ Կարապետին
սուրբ Ստեփանոսին: Երկոտասան սուրբ
առաքելոցն. եւ սրբոյն Գրիգորի մերոյ
լուսաւորչին. համօրէն սրբոցն եւ ամե-
նայն երկնային լուսեղէն դաւարացն. ամէն:

«Եւ համապոյ երրորդական անձնաւո-
րութեան եւ միով բնութեամբ աստուա-
ծութեան հաւը եւ որդոյ՝ եւ հոգւոյն
սրբոյ եւ քրիստոսի անհաս մարդեղու-
թեան եւ ամենայն սուրբ տնաւրէնու-
թեան. փառք պատիւ՝ զհոգութիւն եւ եր-
կրպաղութիւն՝ յամենայն արարածոց եւ
ի մէնջ: ամէն:

«Նկարեցաւ եւ ծաղկեցաւ. բազմերանդ
զեղով եւ աղնիւ ոսկով. եւ կազմեցաւ հո-
ղիադարդ եւ հոգոյս մխիթար սուրբ զիրքս
ի վայելս մեղապարտ անձին իմոյ Հարա-
պետ վարդապետի. եւ յիշատակ հոգոց
մերոց: Ի թվականիս մերոյ հազար. եւ.

Հ. եւ կենարարին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի Ռ. ՌԻԳ. ձեռամբ Բաղէշցի՝ Սահակ Երեցուն»:

* * *

Ա. — Թուականը, ինչպէս յիշատակաբանը ցոյց կու տայ, երկու կերպով ներկայացուած է: « Ի Թվականիս մերոյ », Հայոց «Հազար. եւ. Հ.», այսինքն 1070 որ հաւասար է Քրիստոսի մեր ներկայ թուականին՝ 1621ին: Սակայն անմիջապէս վերջ կը տրուի նաեւ թուականը «կենարարին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի Ռ. ՌԻԳ.», այսինքն 1623:

Տեսանք նաեւ որ յիշատակարանին յսկիզբը կ'ըսէ « Ի Թվարեւութեանս Հայկական տոհմի. Ռ. Հ. ամի », որ հաւասար է մեր ներկայ թուականին՝ 1621ին: Բացի անկէ որ 1621 թուականը կը տրուի երկու անգամ, պէտք է նկատի ունենալ որ մեր զրիչները վարժ էին իրենց սովորական Հայոց թուականին եւ հաւանական չէ որ ատոր մէջ սխալին, մինչ շատ հազուադէպօրէն Փրկչական թուականը գործածած ըլլալով՝ կրնայ ըլլալ որ անոր դործածութեան մէջ սխալին: Որով մենք հոս կ'ընդունինք 1621 թուականը եւ սխալ կը նկատենք 1623ը: Յաւալի է որ ժամանակագրական յարակից տուեալներ կը պակսին յիշատակարանին մէջ, թուականը ճշդելու համար:

* * *

Բ. — Հարապետ Վարդապետ Ղուլթիկցի իր մասին կու տայ շատ կարեւոր տեղեկութիւններ այս յիշատակարանին մէջ:

Յիշատակարանին համաձայն, Հարապետ վարդապետ կը վկայէ, որ « եւ երկրաւ՝ Բաղիշցի. Ի Ղուլթիկ գեղջէ. որ աշխարհացուցան Կեթիկ ասի »: Այս վերջին ակնարկութիւնը անտարակոյս ձեռագրաց մէջ գտնուած աշխարհագրական բառարաններուն մասին է: Կեթիկի աղաւաղումը կ'երեւի Ղուլթիկ եւ ասկէ դար մը առաջ Սուլթիկ, որուն մասին Հ. Ներսէս

վարդապետ Սարգիսեան կը զրէ. « Սուլթիկ գիւղ. շուրջանակի պատեալ լերամբք եւ ինքն ի միջի յընդարձակ դաշտավայրի, եւ շուրջանակի ծառաստանք գիւղատեւիլ...: Աւան փոքր զՍուլթիկ արժան է կոչել. զի կարեւորքն յարհեստից գտանին անդ ի պէտս գիւղականաց. բնակարանքն վաթելուք եւ բնակիչքն աւելի քան զշուրք հարկւր տուն. ամենայն հայազգիք » (Տեղագրութիւնք ի Փոքր եւ ի Մեծ Հայս: Ս. Ղազար, 1864, էջ 245):

Ինչպէս տեսանք, կը յիշէ իր հայրը Մահտեսի (Մղդեսի) Պարիշախ եւ մայրը Շաղբեկ: Եղբայրները՝ Արքահամ, որ « նորընծա » կը յիշուի իբր արեղայ, 1621ին, եւ Սահակ որ ամուսնացած ու դաւաններու տէր է: Քոյրը Գուրաղէ, որ իր կարգին ամուսնացած եւ դաւաններու տէր է:

Հարապետ վարդապետ խոշոր եւ բաղմանդամ ընտանիքի մը կը պատկանի, եւ կ'երեւայ թէ իր ծնողքը ու ազգականները նիւթական միջոցներ ունէին մինչեւ Երուսաղէմ ուխտի երթալու: Հարապետի հօրեղբայրներն ալ կը յիշուին իբր « մղտեսի », որ պատուանուն մըն էր բոլոր Երուսաղէմ այցելող ուխտաւորներուն:

Իր ծննդեան թուականը չի տար: Կը յիշէ « զուսուցիչքն իմ զՅովանէս. եւ զՆերսէս. սուրբ վարդապետքն »: Ասոնցմէ առաջինը բոլորովին անձանօթ մնացած է Հ. Ակինեանի, իսկ երկրորդը ան նոյնացուցած է Ներսէս Եպիսկոպոս Բաղիշցիի հետ:

Վերի յիշատակարանէն կարելի է եզրակացնել որ Հարապետ աշակերտեցաւ Յովանէս սրբակեաց վարդապետին՝ երբ վերջինս Լեհաստանէն, Լոյ (Լէմպէրկ) քաղաքէն իրական վերադարձած էր եւ իր զանի Սուրբ Խաչ վանքին նորոգութեան ձեռնարկած, որմէ վերջ Բարիձորոյ վանքին վերաշինութեամբ զբաղած է: Դրժբախտաբար Յովանէս վարդապետին իրական վերադարձին թուականը չի տրուիր

մեղի, եւ ոչ ալ կարելի եղաւ վկայութեան մը հանդիպել Ս. Խաչ եւ Բարիձորոյ վանքերուն վերաշինութեան թուականին այլուր: Երբ Յովանէս վարդապետ մեռաւ, Հարապետ գեռ չէր ստացած վարդապետական գաւաղան: Հարապետ իր ուսումը շարունակելու համար « աշակերտեցաւ մեծ հեռետորին Ներսէսի Անճապատեցոյ »: Հարապետ իր վարդապետին հետ « զնացեալ հասին ի յերկիրն Հոնացի Ղրիմ քաղաքի. եւ անդ եհաս տարածամ վաղճան սուրբ վարդապետին » (Ներսէսի Անճապատեցոյ):

Հարապետ երկիցս կը կրկնէ որ՝ նախ աշակերտեցաւ Յովանէս Բարիձորոցոյ եւ Ներսէս Անճապատեցոյ, վերջոյն մասին աւելցնելով որ « եւ սպասաւորեցի սրբութեան սորա ամս Ժ. եւ հրամանաւ սուրբ հոգոյն ի սմանէ առի գաւաղան իշխանութեան վարդապետութեան... Եհաս վախճան սորա (Ներսէսի) տարածամ ամառք՝ եւ տարադրեալ կենաւ. տարաշխարհիկ յերկիրն Հոնացի Ղրիմ քաղաքի: Թողեալ մեզ սուղ անմիջեմբար. անջատեալ ի մէջն փոխեցաւ փառաւք առ Քրիստոս... »:

Հարապետ իր գաւաղանը կը ստանայ, երբ Ներսէս կը զգայ իր մեռնիլը « յայնժամ կոչեաց զաշակերտն իւր (Հարապետ) ... եւ ետ նմա գաւաղան »: Հարապետ վարդապետական գաւաղանը ստանալէ վերջ « քաղում տրտմութեամբ դարձաւ յաշխարհն իւր (Բաղէշ) ... եւ եկեալ եհաս առ մեզ. եւ գեռ եւս էր զիրքս այս անկատար եւ ետ յիս՝ ի յետինս զրչաց » Սահակ Բաղիշցոյ, որ թերաւարտ գիրքը կ'ամբողջացնէ, կը ծագկէ, կը մանրանկարէ եւ կը կադմէ 1621ին:

Ըսինք որ Հարապետ վարդապետի կենսագրութեան ինչ ինչ դէպքերու մասին դժբախտաբար թուական չի տրուիր յիշատակարանին մէջ, սակայն մեկնակէտ առնելով այս ձեռագրին աւարտած ուղարկ 1621ին, եւ ենթադրելով որ քանի մը ամիսներ առաւ է անոր ամբողջացումը,

1620ը կը նկատեմ Հարապետ Ղուլթիկցիի Բաղէշ վերադարձը: Հաւանաբար 1619ին մեռաւ Ներսէս վարդապետ Անճապատեցի ի Ղրիմ եւ այդ տարին Հարապետ ստացաւ իր գաւաղանը՝ տասը տարի Ներսէսի մօտ աշակերտելէ վերջ: Ուրեմն 1609-10ին Հարապետ աշակերտեցաւ Ներսէսի: Այդ հաշուով 1609ին մեռած կ'ըլլայ Յովանէս Բարիձորոցի վարդապետը, որ եղած է նաեւ ձեռագրին բուն զրիչը:

Հարապետի աշակերտեցաւ Մշեցի Գրիգոր Վարդապետ: Վերջինս Ամթեցի Խաչատուր սարկաւաղին զրել կու տայ Աստուածաշունչ մը, զոր կը ծագկէ Մեսրոպ վարդապետ Բաղիշցի: Յիշատակարանին մէջ կը խօսուի Գրիգոր վարդապետի մասին, որ « աշակերտեցաւ սուրբ եւ երջանիկ բարունույ Հայրապետ վարդապետի Ղուլթիկցոյ, կացեալ առ ոտս նորա եւ ի նմանէ ընկալեալ զգաւաղան: Եւ նորա տարեալ գնա ի մայրն լուսոյ Ս. Էջմիածին առ խստակրօն եւ ճշնադրեաց կաթողիկոսն Փիլիպպոս, որ ձեռնադրեաց զերկոսն Կաթիկոսոս: Եկեալ նոցա ի Ղուլթիկ, Հայրապետ Եպիսկոպոս փոխեցաւ թիկ, Հայրապետ Եպիսկոպոս փոխեցաւ թիկ, (Հանգէս Ամս. 1951, էջ առ Քրիստոս) » (Հանգէս Ամս. 1951, էջ 498-9): Ձեռագիրը 1646ին Յովանու վանքին նուէր կը տրուի Գրիգոր վարդապետէ: Ասիկա կուան ունենալով՝ կրնանք ըսել միայն որ 1646էն առաջ մեռաւ Հարապետ ի Ղուլթիկ, ուր եւ թաղուեցաւ անշուշտ:

* * *

Գ. — Հարապետի առաջին ուսուցիչը, Յովանէս Բարիձորոցի վարդապետ, որ բուն զրիչն է 1621ի այս ձեռագրին, կը յիշատակաւորէ. « Չանպիտան թափառնեալ ի բարեաց զանարժան տխմար զրիչս սուտ անուն Յովանէս սպասաւոր բանի: Որ մեղսամած մատամբ իմով զձի գոս յիշատակ ինձ եւ ծնաւդաց իմոց բոտ մարմնոյ Մարտիրոսին եւ Շահաստանի այլ եւ եղբարց եւ քուերց իմոց... Այլ եւ ըզ-

Ներսէսի պէս սովորական անուն մը բնական է որ տեղի տար այս շինթութեանց :

* * *

Վերջապէս երկու խօսք ալ ծաղկող եւ կազմող Սահակ քահանայ Բաղիշեցիի մասին :

Իրմէ ծանօթ առաջին աշխատութիւնը իմ այս ձեռագիրս է 1621էն՝ ճոխ ու սիրուն կերպով զուեղեղ եւ ոսկեղարդ ծաղկեալ եւ մանրանկարեալ, ունենալով երկու միջնան մանրանկարներ : Դարձեալ 1622ին Աւետարան մը Բաղէշ, Ս. Սարգիս : Կը յիշէ հայրը՝ Ստեփաննոս, մայրը՝ Շահում եւ եղբայրը՝ Յակոբ : Սաղէմի

թիւ 2655ի համաձայն, Սահակ չի կրնար աւարտել Աւետարանի ծաղկումը 1643ին եւ կը վախճանի : Զինք պէտք է շինթել երկրորդ Սահակ ծաղկողի մը հետ, ի Բաղէշ, որմէ ծանօթ է Մաղնիսա Մաշթոց մը 1645էն (Պալեան վարդապետի ցուցակ, թիւ 1), եւ Աւետարան մը 1647էն : Այս երկրորդ Սահակին մօր անունն ալ Շահում (աղէ) է, սակայն հօր անունը Մկրտիչ է : Երկու Սահակներն ալ ունեցած են աշակերտներ :

Կայ նաեւ բազմաթիւն Սահակ վանեցի մը ասոնց ժամանակակից :

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

Les manuscrits arméniens d'Évagre le Pontique à Jérusalem

(Շար. Բագմ. 1955, թիւ 3, էջ 72)

La pièce du cod. arm. Hieros. 1456 qui s'intitule « Évagre, Instruction utile à l'âme », est encore une composition de citations extraites des écrits d'Évagre⁽¹⁷⁾. Elle se classe également dans la catégorie des λόγοι ψυχωφελεῖς, comme la pièce précédente, mais à la différence de celle-ci, elle est moins longue, et pour mettre en pleine lumière la doctrine renfermée dans les citations, le compilateur les a commentées.

Le recueil se compose de dix-neuf citations dont la provenance n'est pas signalée. Le texte d'Évagre se trouve noyé dans celui du commentateur; citations et commentaire se suivent sans le moindre intervalle. Seulement quelques traits discrètement marqués le long des citations dans la marge du ms. par le copiste ou un lecteur, peuvent servir de point de repère. Nous avons retrouvé non sans peine ce qui correspond dans l'édition de Sarghissian à

ces citations. Les écrits auxquels elles sont empruntées sont au nombre de trois: *Tractatus ad Eulogium*, *Practicus* et *Syntagma doctrinae*⁽¹⁸⁾. Lorsqu'on compare le texte de Jérusalem au texte imprimé, on voit que presque toutes les leçons sont celles du ms. 1 dont il a été question plus haut⁽¹⁹⁾.

La pièce s'adresse aux moines, les exhortant à combattre la pensée qui les pousse à courir de cellule en cellule (*Tractatus ad Eulogium*), à éviter la

(17) Le texte est écrit à pleine page, à raison de 17 à 21 lignes par page, en écriture cursive ou *notragir*. La pièce occupe dans le ms. les fol. 175r à 188r, et porte en tête au-dessus du titre le chiffre. 11. (15). Le feuillet numéroté 179v et 180r est à peine lisible, il est très abîmé par l'humidité.

(18) Sur le « *Syntagma doctrinae* », voir ci-dessus, note 16. Le texte grec cité dans les lignes qui suivent, est celui édité par P. Batiffol.

(19) Voir ci-dessus, note 9.

colère, l'acédie et le blasphème (*Practicus*), et à observer les préceptes de la vie chrétienne (*Syntagma*). Le commentaire interprète la doctrine et explique les formules difficiles qui réclament des éclaircissements. On peut se demander si ces glosses ne sont pas elles aussi des extraits recueillis dans les anciens commentaires des écrits d'Évagre. Cette question digne d'intérêt, nous ne pouvons pas la résoudre ici. Ces commentaires sont encore inédits et les recherches très longues nous entraîneraient fort loin. Quoiqu'il en soit, le commentaire de notre collection, très bref d'ailleurs, n'a rien d'original. Pour la plupart du temps le commentateur se contente de répéter les termes des citations mêmes et se borne à donner une interprétation générale des formules sans en fixer le sens précis. Il est amené à expliquer, par exemple, l'expression *անիկոն չարկանել* dans le passage du *Syntagma* cité par lui (cod. f. 184v = éd. Sargh., p. 139, l. 15): Ա. զիւթս եւ առ հարցուկս չերթալ. *անիկոն չարկանել*: « À magiciens et à devins, point n'aller, amulettes pas ne porter! » Le texte grec correspondant

(20) Notre traduction s'appuie sur le texte grec du *Syntagma*. Le terme *անիկոն* a également le sens de « talisman, amulette » dans la version arménienne de Saint Jean Chrysostome, 1 *Tim.*, éd. Venise, t. I, p. 85, l. 5, et p. 105, l. 21 où *անիկոն* traduit le grec *περιάρματα* (P. G., 62, 552) et *περιպτα* (P. G., 62, 564). Le *Thesaurus* arménien de Venise (Դոր բառարան հայկազան լեզուի) s. v. *անիկոն*, se référant au passage d'Évagre ici en question, en donne une autre interprétation d'après un ancien glossaire où sont recueillis les mots provenant des écrits de S. Grégoire de Nazianze, de Philon, d'Évagre, etc. Ce glossaire attache à la formule *անիկոն չարկանել* le sens de *զարնկեցութիւն*, c.-à-d. « l'action de jeter de l'orge » Cette explication est adoptée

dit: *Μή ἀπέρχεσθαι πρὸς ἐπαιοδόν, μήτε φυλακτήριον ἑαυτῷ περιτιθέναι*⁽²¹⁾. L'auteur commente le passage comme suit (cod. f. 184v): *Անիկոն չարկանել. այսինքն առ չարկանել. կամ առ զիւթս եւ հարցուկս եւ առագէտս մտանել. եւ հարցանել ինչ*: « Cette formule *անիկոն չարկանել*, c'est-à-dire en populaire *չարկանել* signifie, dit le commentateur, se rendre chez les magiciens, les devins et les savants vulgaires, et les interroger sur quelque chose ». On le voit l'explication est très superficielle; d'ailleurs elle ne se rapporte nullement à la formule. Pour être juste, il faut dire que nous avons cité un des passages peut-être le plus faible du commentaire. Plus satisfaisante est l'interprétation du terme *տանակին* (cod. f. 184v = éd. Sargh. p. 139, l. 17) qui se présente deux lignes plus loin dans le *Syntagma*. *Μή ἔχειν γυναῖκα συνεισακτον*⁽²²⁾ = arm. *մի տանու տանակին*: Et le commentateur explique: Ա.է... *չպահել ի վանն տանակին. այսինքն կին սպասուոր. զի այս ամենայն օտար էն ի վանական եւ կրօնաւորական կարգաց*: « (L'auteur du *Syntagma*) dit... point ne garder au couvent une *tandikin*, c'est-à-dire une servante (litt. dame du logis, maîtresse de maison), parce que celle-ci est tout à fait étrangère aux institutions monastiques et religieuses ». Encore ici l'explication pourrait être plus précise; il s'agit plus exactement de la *mulier sub-*

par Ciakciak, *Dizionario armeno-italiano*, qui traduit: « Indovinare per mezzo d'orzo ». Le mot s'écrit de trois façons différentes: *անիկոն*, *անիկոն* et *սիրնկոն*. D'après H. Adjarian, *Dictionnaire étymologique arménien*, Erivan, T. VI, p. 219-220 (en arménien) qui explique le terme s. v. *սիրնկոն*, la forme *անիկոն* est la meilleure.

(21) P. BATIFFOL, o. c., p. 122-123.

(22) P. BATIFFOL, o. c., p. 123.